

MARKA

**DOĞU MARMARA
KALKINMA AJANSI**

**KENTLEŐEMEYEN KENT: GEBZE
GEBZE İLÇESİNDE KENTLEŞME
VE SANAYİLEŞME İLİŐKİSİNİN
SOSYOLOJİK ANLAMAMI
- ÖZET -**

Yayın Tarihi: Haziran, 2012
MARKA Yayınları Serisi

GEBZE İLÇESİNDE KENTLEŞME VE SANAYİLEŞME İLİŐKİSİNİN SOSYOLOJİK ANLAMI “KENTLEŐEMEYEN KENT: GEBZE”

Gebze ilçesi kırsal nüfusu ile birlikte yaşayan **sanayi-işçi** kenti olarak görölmektedir. İlçede yaşayanlar çoğunlukla **fabrika işçileri, esnaf ve kamu görevlilerinden oluşmaktadır**. Mevcut haliyle ilçenin ekonomik ve sosyal gelişimini tamamladığını söylemek mümkün değildir. Zira ilçeye **devam eden göçlerin varlığı** ve ilçenin kendi içindeki yenilenme çabaları dikkate değer dönüşümlerdir. İlçede ciddi oranda **nitelikli konut açığı** sorunu bulunmaktadır. Gündüz ve gece nüfusunun birbirinden farklı olduğu Gebze, **sanayi, lojistik ve konut alanların** iç içe geçtiği bir yapılanmadır. İlçenin imar ve kentsel dönüşüm ihtiyacı çoğu mahallesi için bir gerekliliktir. Kent sanayi, konut, tarım ve turizm alanı özelinde **master plan uygulamasına ihtiyaç duyurmaktadır**. Kentin iç dinamikleri olan belediye, üniversite (GYTE), sanayi ve stk'lar arasında işbirliği sağlanmalı ve taraflar bir araya getirilmelidir.

Rapor Koordinatörü:

Erkan AYAN

Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri

Rapor Yürütücüsü:

Doç. Dr. Suat KOLUKIRIK

Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi

04 Mayıs-22 Haziran 2012

**©Rapor, Doğu Marmara Kalkınma Ajansının
izni olmaksızın yayınlanamaz, dağıtılamaz.**

ÖNSÖZ

Zengin bir tarihi geçmişe sahip olan Marmara Bölgesindeki geçiş güzergahları üzerinde bulunan **Gebze** ilçesi sanayi ve ticaretteki başarıları nedeniyle Türkiye'nin **hızla gelişen ve büyüyen** bir ilçesidir. İlçenin **kara, demir, deniz ve havayollarına** olan yakınlığı ve **kavşak** konumu beraberinde bir **göç çekim merkezine** doğru evrilmesine yol açmıştır. Zira ilçenin İstanbul'a olan yakınlığı sanayi kuruluşları içinde önemli bir faktör olmuş ve ilçe, hem ekonomik hem de demografik olarak büyümeye başlamıştır. Ancak ilçede yaşanan hızlı kentleşme süreci sanayileşme süreciyle beraberlik sağlayamadığından beraberinde **çarpık yapılaşma, gecekondu ve çevre** sorunlarının ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Gerçekte kent, tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve daha önemlisi hem tarımsal hem de tarım dışı üretimin dağıtımının kontrol fonksiyonlarının toplandığı, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış yerleşme biçimleridir. Diğer bir ifadeyle **kentler, insanlığın ortak yaşam biçimleriyle şekillenen mekanlardır**. Kentleşme ise kenti oluşturan süreç ya da kent oluşması sırasında ortaya çıkan yapısal değişimlerdir. Kentleşme değişiminin, sanayileşmenin ve demokratikleşme süreçlerinin bir sonucu olarak bir bağımlı değişken olabilirken, bir kez ortaya çıktıktan sonra nüfus artış hızının düşmesi gibi başka sonuçlar doğuran bir bağımsız değişken olmaktadır.

Bu çalışma, Gebze ilçesi örneklemindeki göç hareketlerinin sosyolojik görünümünün analizi üzerinedir. Özellikle Türkiye genelinde görülen ve 1980'lerden sonra hızlanan göç hareketlerinin neden olduğu **toplumsal değişim ve dönüşümün nasıl bir kentleşmeye yol açtığı ve toplumsal alanı nasıl dönüştürdüğü ve beraberinde kentte yaşayan bireylerin temel tutum ve değerlerinde nasıl bir farklılaşmaya neden olduğunun araştırılmasını hedeflemektedir**. Bu anlamda rapor, göç ve uyum sürecinin sosyolojik parametreler üzerinden kentleşme ve kente uyum sürecini konu edinen bir saha araştırması örneğidir.

Göç ve kentleşme olgusu, birçok toplumsal olguyu içeren ve değişimi somutlaştıran biçimlenme alanları olarak tüm dünyada olduğu gibi **Türkiye'nin de değişimini yansıtan sosyal bir süreçtir**. Bu nedenle interdisipliner bir çalışma alanı olarak tüm sosyal bilim dallarının kesiştiği noktayı oluşturmaktadır. Nitekim başta sosyoloji olmak üzere, felsefe, idari bilimler, şehir planlama, hukuk, ekonomi, antropoloji ve çevre gibi disiplinlerin de çalışma konusunu oluşturmaktadır. Zira kent, doğal haliyle hem çözüm hem de sorun üretme kapasitesine sahip bir örgütlenme biçimidir.

Gebze ilçesindeki göç ve kentleşme ilişkisi üzerine ele alınan bu raporun şekillenmesinde birçok kişi ve kurumun katkısı söz konusudur. Kendileriyle mülakat yaptığımız tüm görüşülenler ve destekleyiciler haklı bir teşekkürün temsilcisidirler. Gebze Kaymakamı Sayın Salih Karabulut'a ve Gebze Sosyal Yardımlaşma Müdürü Sayın İpek Çulha ve diğer kamu görevlilerine içten teşekkür ederim. Raporun koordinatörlüğünü üstlenen ve Gebze'ye ilişkin tecrübelerini paylaşan Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Genel Sekreteri Sayın Erkan Ayan'ın çabaları takdire şayandır. Tüm içtenlikleriyle kendileriyle görüşme isteğimi geri çevirmeyen görüşülenler ve tarafların hakları bende saklı. Yaşanılan zorluklar yanında raporun Türkiye'nin sosyal gelişimine katkı sağlayacağı inancı, temel mutluluk kaynağıdır. Kuşkusuz rapordaki olası maddi hataların sorumluluğu rapor yazarına aittir.

Doç. Dr. Suat Kolukırık
Isparta/Kocaeli

GİRİŞ

Bugünkü görünümüyle ülkemiz kentlerinin en önemli sorunlarından birisi **çarpık kentleşmedir**. Göçler nedeniyle hızla artan kent nüfusları temel sorun alanının başlıcasıdır. Özellikle **alt yapı** hizmetlerinin kurumsal olarak sunulmadığı il ve ilçelerde yaşanan bir görünümdür. Hazine ya da orman arazileri üzerine veya **imarsız arsalar** üzerine inşa edilen **gecekondular** temel problemler olarak karşımızda durmaktadır.

Çarpık kentleşmenin **sosyal çözülmeye** yol açması beraberinde kent suçluluğu kavramını gündeme getirmektedir. Zira kent ortamında **sosyal kontrol mekanizmalarının zayıflaması** bazı sosyal sapmalara yol açmakta ve suç oranlarının artışına yol açmaktadır.

Göç ve kentleşme konusu gerçekte zengin bir literatürü barındırmakta ve ulusal ve uluslar arası alanda kent, kentleşme, göç ve göç türleri ile ilgili doyurucu düzeyde araştırma, tez ve alan araştırması çalışmaları bulunmaktadır. Ancak küreselleşme eğilimlerinin artan hızı nedeniyle göç ve kentleşme konularında güncel ve özel çalışmalara ihtiyaç duyulduğu ortadadır. Kavramsal açıdan **göç, insanların belirli bir zaman boyutu içinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasi nedenlerle taşınması olarak tanımlanabilir**. Göç hareketliliği iç göçler ve dış göçler olarak sınıflandırılabilir. İçgöçler ülke içerisinde yerleşim birimleri arasında sürekli yerleşmek amacıyla yapılan yer değiştirmelerdir. Bir başka deyişle, iç göç belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların kendi iradeleriyle yaşam yerlerini söz konusu yerleşme alanının dışına taşıyanların miktarı olarak tanımlanmaktadır. Dış göç ise uzun süre kalmak, çalışmak ve yerleşmek için bir ülkeden diğerine yapılan nüfus hareketleri olarak ayrımlaştırılabilir.

Sosyolojik açıdan göç yalnızca bir coğrafi yer değiştirme süreci değildir. Zira göç beraberinde kültürel bir değişim ve yer değiştirmedir. Göç toplumsal dinamizmi içinde barındırmaktadır ve kültürel etkileşim, kültürlenme ve toplumsal değerlere ilişkin bilgilenmeye katkı sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle **göç süreci insan zihninde zaman ve mekan kavramlarını yeniden kurguladığından bireysel ve toplumsal görünümleri farklı olan bir yapıdır**.

Ülkemizde 1950’lerde yoğun bir şekilde yaşanan göç hareketlerinden sonra 1980’lerde yaşanan göç hareketleri, kontrol edilemediği ve planlanmadığı için pek çok sosyolojik ve kentsel sorunu da beraberinde getirmiştir. Bu sorunların yanında, kentsel yönetimlerin ve aynı zamanda merkezi yönetimi de belirleyen yeni bir nüfus yapısının kentlerde oluştuğunu görmekteyiz.

Türkiye’deki iç göç süreçlerinin analizi noktasında **değiştirici faktörün nüfus artışı ve sanayileşmenin hızlanmasıyla** paralellik gösterdiği söylenebilir. Bu durum dünya üzerindeki göç hareketliliğiyle benzerlik gösteren bir özelliktir. Nitekim, tarımda makineleşme, sanayi iş gücünde ortaya çıkan talep ve tıp alanında elde edilen başarılarla kırdan kentlere doğru gerçekleşen hareketlerin yaşandığı bilinmektedir. Göç hareketlilikleri **fiziki anlamda konut sorunu ve çarpık kentleşme sorunları ortaya çıkarırken, sosyal anlamda uyum sorununa yol açan bir olgudur**.

Plansız göç süreçleri beraberinde kentsel yapılanmalar içerisinde gecekondu ya da kaçak yapılaşma alanlarına yerleşme sonucunu doğurabilmektedir. Bu tip yerleşimleri tercih edenlerin; **daha çok geleneksel değerlere bağlı ve ekonomik olarak alt gelir grubunda yer alanlardan oluştuğu sıklıkla görülmektedir**. Gerçekte bu görünüm yeni taşınanların kente ait değerleri arzulamadığı anlamına gelmemektedir. Zira yeni göç grupları sosyal ve ekonomik durumlarının iyileşmesi yönünde

beklenti içerisindedirler. Ogburn’un da ifade ettiği **kültür boşluğu** aslında göç ile ortaya çıkan değişimin belirginleştirdiği uyum sorununa işaret eden bir kavramdır.

Kente taşınan yeni göç grupları için en önemli sorun **sahip oldukları değer ve yaşam tarzlarını devam ettirme istekleridir**. Bir anlamda topraktan ve akraba bağlarından kopamama hali kentleşme sürecini olumsuz etkileyen faktörlerdir. Bu durum beraberinde, plansız göç süreçleriyle daha sorunlu bir hale dönüşmekte ve kentte ortaya çıkan **marjinalleşme, kapalı devre sistemler ve sosyal adacıkların** oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Sosyolojik açıdan değerlendirildiğinde “**coğrafyacı okul**”, toplumların sahip olduğu karakterleri, değerleri, örgütsel yapıyı ve düşünce biçimini belirleyen asıl etmenin fiziki etkenler olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşımın öncülleri arasında; İbn-i Haldun, Le Play, Montesque, Buckle, ve Braudel sayılabilir. Bugün için bu görüş tüm boyutlarıyla kabul edilmese dahi bilinen şey fiziki çevrenin insan ilişkileri ve psikik yapısı üzerinde şu ya da bu şekilde etkili olduğudur. Bu yaklaşıma göre, **kişiler ait oldukları coğrafyaya ilişkin mitolojik bir kurguya yatkındırlar ve bunu yaparak doğdukları yeri “kimlik temsil alanı” olarak değerlendirip yüceltmektedirler**. Bu çerçevede göçün yol açtığı **önemli sorun** alanlarından birisi kırsal nüfusa nitelik kazandırma ve kentleşme sürecinde yeni üretim biçimi ve ilişkilerinin ihtiyaç duyduğu **sosyal uyuma hazırlamadır**.

Kentleşmeye yönelik literatürde kentleşmenin tanımı; genelde kentin gerektirdiği bilişsel, duyuşsal ve davranışsal tutumların sergilenmesidir. Söz konusu tutumlar ise çevreye, siyasete, aileye, dine ve yasalara yönelik olanlar doğrultusunda şekillenmektedir. Her ne kadar kentleşme ilk bakışta nüfussal yoğunluğu çağrışırsa da asıl **kentleşme göstergeleri üretim biçimi, doğum ve ölüm oranları, toplumsal örgütlenme ve diğer bireylerle olan ilişkilerde belirleyici olan değerlerdir**.

Sosyolog Tönnies, en genel anlamda sanayi toplumlarıyla sanayi öncesi toplumlardaki yaşamın farklı niteliklerini belirtmek için Gemeinschaft (**topluluk**) ve Gesellschaft (**toplum**) kavramlarını geliştirmiştir. Samimi, mahrem (özel) ve bize ait olan birlikteliğin ortak yaşam tarzına **cemaat** denilmektedir. **Cemiyet** ise, kamusal alanda olan yaşam pratiklerini içine alır. Tönnies’e göre topluluktaki ilişkilerin altında yatan irade tipi **organik**, toplumdaki ilişkilerin altında yatan irade tipi ise **rasyonel** iradedir. Her iki irade tipi de insanda mevcuttur. İnsanlar bu iki irade tipi yoluyla iki ayrı yaşam biçimi olarak niteleyebileceğimiz **iki farklı toplumsal bütünlük** oluştururlar. Bu toplumsal ilişkilerin yaşama geçirildiği alanlar ise topluluk için kırsal alan toplum için ise, kenttir. Tönnies bu ayrımı yaptıktan sonra cemaatin toprak üzerindeki biçimsel formlarını da ele almış ve ilk formun **aile** olduğunu bunun yerleşim mekânının da **ev** olduğunu vurgulamıştır.

Tönnies’in bu ayrımı kentleri anlamada önemli bir kuramdır. Zira kentsel mekanlara yerleşmeye başlayan bireylerin kentteki tutumları, ne tür sosyal ilişki geliştirdikleri, aidiyet durumları anlaşılması gereken temel alanlardır. Diğer önemli bir boyut ise göç sürecinin anlaşılması ve göçü ortaya çıkaran etkenlerin tespit edilebilmesi gerçeğidir. Göç hareketlerinde **aile koruyucu, kollayıcı bir kurum olarak kentsel yaşamın zorlukları karşısında önemli bir mekanizmadır**. Beraberinde kültürel öğeler ve dini pratikler **anomik** davranışlar karşısında dengeleyici unsurlar olarak rol alabilirler.

Ülkemiz açısından konu değerlendirildiğinde ilk yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre nüfusumuzun %75.8’nin köylerde yaşadığı bir ülkeden, bugünlerde kırsal nüfusun %25’in altında olduğu bir Türkiye gerçeği ile karşı karşıya bulunmaktayız. Yaşanan hızlı göç süreçleri beraberinde kentsel mekanlarda sosyal uyum sorunlarını merkeze taşımakta ve ekonomik gelişmeyle paralellik

göstermesi için uğraş verilmektedir. Bilindiği üzere **bireyler kendilerine kucak açan, değer veren ve onlara kimlik kazandıran oluşumlara meyiletmektedirler. Bu nokta da sürecin kurumsal ya da kurumsal olmayan boyutta işleme sonuçları belirlemede etkilidir. Özellikle ezilmiş, horlanmış, yok sayılmış ve dışlanmış birey ve grupların kent yaşamı içerisindeki sosyal uyum problemleri anlaşılması ve çözülmesi gereken bir alandır.** Ülkemizdeki kentleşme hareketlerinin demografik temelde yürümesi, hızlı bir kentleşme dalgasının yaşanmış olması ve bölgesel kentleşmelerin varlığı gerçeği dikkate alındığında bahsedilen sorunlar varlığını daha da ciddi kılmaktadır. **Toplumsal değişimin salt kalkınma sorunu ve üretim artışı olarak görülmediği durumlarda** yaşanan sorunların görece azalacağı öngörülebilir.

GENEL DEĞERLENDİRME

Genel anlamda **kentleşme**, kırdan kente göç edenlerin **kente uyum sürecidir.** Diğer bir ifadeyle **kentli olma bilincine** sahip olmaları ve buna uygun tutum ve davranışlarda bulunmalarıdır. Göçle beraber ortaya çıkan değişiklikler, gerçekte kentin sahip olduğu genel dinamiklerle paralellik arz etmeyebilir. Bu nedenle köy-kent ayrımı gibi tanımlamalar bir statü belirleyicisidir. Kırdan kente göç edenlerin zamanla kentte uyum sağlaması ve beraberinde kentli tutum ve davranışlar sergilemesiyle kentin yeni sakinleri oluşmaya başlamaktadır.

Kent yaşamı, çoğulcu demokratik yapıya uygun davranmayı öngörmektedir. Ancak **kırdan kente göç edenlerin önemli bir kısmının kırsal tutumlarını kentte devam ettirme eğiliminde olduğu görülmektedir.** Sosyal sistemi zorlayıcı, bütünleşmeyi engelleyici ve kentlilik bilincini geriletken bu süreç sosyal mekanizmalar aracılığıyla dengelenebilir. Bu manada **kentli, daha çok ikincil ilişkiler geliştiren, sorunlarını kendisi çözebilen, toplumun üyesi olarak var olduğunu düşünen ve bu doğrultuda davranan birey olarak tanımlanabilir.**

Kente ilişkin tanımlamalar ya da kentin sosyal dokusunu irdelediğimizde karşımızda ciddi bir sosyal ve ekonomik yoksulluk durumunun olduğu görülmektedir. **Çarpık kentleşme, alt yapı sorunları, kamusal hizmetlere erişememe, çocuk ve kadın istismarı (özellikle Roman mahallelerinde) ve aidiyet sorunun üst seviyede olduğu görülmektedir.** Kentin çöküntü alanları olarak tanımlanabilecek mahalleleri yoksulluk, dışlanma, marjinalleşme ve içe kapanmanın merkezleridir.

İlçede çarpık yapılaşmanın ortaya çıkardığı konut ve altyapı, ilçenin çeperlerini **sıvasız, mimarisi olmayan konutlarla** çevirmiştir. Bu durum ilçenin bütünü için kullanılabilir bir tanımlamadır. **Kaldırımı olmayan, iki aracın yanyana güçlkle geçtiği, kanalizasyon, doğal gaz bağlantılarının olmadığı** mekansal dağılım genel geçer bir özelliktir.

İlçedeki altyapı eksikliği beraberinde sosyal donatı alanlarının eksikliğini doğurmakta, **parklar, spor tesisleri, piknik alanı, yürüyüş ve bisiklet güzergahlarının** olmadığı bir yapıyı karşımıza çıkarmaktadır. Bu durum özellikle kentteki **çocuk, kadın, yaşlı ve engellilerin yaşam kalitesini düşürmekte** ve kentle olan aidiyet bağlarını zayıflatmaktadır.

İlçede kamu kurumlarının yürüttüğü kamusal hizmete karşı belirgin bir memnuniyetsizlik duyulmaktadır. Özellikle **belediye özelindeki hizmetlerin yeterli seviyede görülmediği** ve memnuniyetsizliğin olduğu görülmektedir.

İlçenin ülkemizin farklı illerinden gelen vatandaşlarımızca yerleşim yeri olarak tercih edildiği düşünüldüğünde **kültürel çeşitliliği kanalize** edici çalışmalara ihtiyaç olduğu söylenmelidir. İlçenin **kompartımanlara ayrılmış yapısı**, bölünmüşlük görüntüsü arz etmekte ve **Gebzelilik ve kentlilik algısını engelleyen** bir özelliği oluşturmaktadır.

İlçe **sivil toplum** kuruluşları mevcut haliyle **kapasite sorunu taşımakta** ve sivil toplum, sivil alan ve demokrasi noktasında eğitime ihtiyaç duymaktadırlar. İlçe stk'larının üst bir çatı örgütlenme gerçekleştirmeleri halinde ilçe sorunları karşısında daha güçlü projeler geliştirme imkanları oluşturulabilir.

Kentsel dönüşüm noktasında farklı görüş ayrılıklarının varlığı her türlü projenin belli bir tepkiyle karşılaşması ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Kuşkusuz kentleşme hareketlerinin ortaya çıkardığı sosyal uyum ve karmaşa karşısında kurumsal ve yerinde müdahaleler son derece önemlidir. Bu nedenle çözüm önerilerinde belirtilen SADMER yapılanmalarının katkısı önemsenmelidir. Özellikle belli bir nüfus büyüklüğüne sahip ilçe ve illerde vatandaşlara sosyal hizmetin daha hızlı, kolay ve kurumsal ulaştırılmasında ortaya konacak politikalar ekonomik ve sosyal gelişimi bütünleyen çalışmalar olarak yer alabilecektir. **Standart ve sabit sosyal hizmet yerine, yerinde, esnek ve bölgesel farklılıkları içeren uygulamalar daha demokratik görünmektedir.**

Sonsöz olarak, **Gebze** ilçesi kırsal nüfusu ile birlikte yaşayan **sanayi-işçi** kenti olarak görülmektedir. İlçede yaşayanlar çoğunlukla **fabrika işçileri, esnaf ve kamu görevlilerinden oluşmaktadır.** Mevcut haliyle ilçenin ekonomik ve sosyal gelişimini tamamladığını söylemek mümkün değildir. Zira ilçeye **devam eden göçlerin varlığı** ve ilçenin kendi içindeki yenilenme çabaları dikkate değer dönüşümlerdir. İlçede ciddi oranda **nitelikli konut açığı** sorunu bulunmaktadır. Gündüz ve gece nüfusunun birbirinden farklı olduğu Gebze, **sanayi, lojistik ve konut alanların** iç içe geçtiği bir yapılamadır. İlçenin imar ve kentsel dönüşüm ihtiyacı çoğu mahallesi için bir gerekliliktir. Kent sanayi, konut, tarım ve turizm alanı özelinde **master plan uygulamasına ihtiyaç duyurmaktadır.** Kentin iç dinamikleri olan belediye, üniversite (GYTE), sanayi ve stk'lar arasında işbirliği sağlanmalı ve taraflar bir araya getirilmelidir.